

ENGELLİLERİN HÂKİMLİK YAPMASI TARTIŞMALARINA OSMANLI HUKUKUNDAN BİR BAKIŞ

An Overview from the Ottoman Law on Discussions about the Disabled Judge

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AYKANAT*

Geliş Tarihi: 31.10.2019 Kabul Tarihi: 03.04.2020

ÖZET

Hâkimlik mesleği, tarih boyunca önemli görülen bir meslek olmuştur. Hâkimler, hukukun uygulanmasında ve adaletin sağlanmasında, görev almışlardır. Bu sebeple hâkimlik mesleğini yapacak kişilerin seçilmesine önem verilmiştir. Hâkim olmak için aranan nitelikler arasında sağlam ve sağlıklı olma şartı genellikle yer almıştır. Hangi engellerin hâkimlik mesleğinin icrasını etkileyeceği, hangi engellerin ise sıkıntı oluşturmayacağı, günümüzde tartışma konusu olmaktadır. Çalışmamız konuya geçmişten bir pencereden bakmayı amaçlamıştır. Osmanlı uygulamasında engellerin, kadılık mesleğinin icrasına etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

İslam hukukunu en uzun süre uygulamış devletlerden olan Osmanlı Devleti, kadınların duyu organlarının sağlam ve sağlıklı olması gerektiğini kabul etmiştir. Mesleğe engel olmayacak düzeyde işitme ve görme kaybı olan kişilerin kadılık yapabileceğini kabul eden görüşler vardır. Fiziksel engeller, kadılık yapmaya engel görülmemiştir. Fiziksel engelli kadınlara ilişkin uygulama örneklerine rastlanmıştır. Zihinsel engelliler ise kadılık yapamamıştır.

Fiziksel engellerin genellikle hâkimlik mesleğine ilişkin işleri yürütmeye engel olmadığı görülmektedir. Osmanlılar bu düşünceyle fiziksel engelli ve görünüş farklılıklarına sahip kişilerin kadılık yapmalarına engel olmamışlardır. Osmanlıdan bugüne, hâkimlik mesleğini icra bakımından, engellilerin haklarında ilerleme kaydedilmemiştir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı kadısı, hâkimin nitelikleri, engelli hâkim, engelli istihdamı, fiziksel engeller, zihinsel engeller, duysal engeller

ABSTRACT

Judgeship has been an important profession throughout history. The judges enforced the rule of law and ensured justice. For this reason, the determination of judges has been given importance. Among the criteria for judgement, it is generally conditional on being well and healthy. It is currently being debated which obstacles will prevent the judgeship profession and which will not. This study aims to reveal how the issue was handled in the Ottoman Empire. How obstacles have affected the profession of judgement in the Ottoman Empire?

The Ottoman Empire is one of the states that has practiced Islamic law for the longest time. In the Ottoman Empire, it was accepted that the sensory organs of judges should be healthy. Some scholars have admitted that people could be judge with low hearing and vision loss. People with physical disabilities could be judge. In the Ottoman practice, there were judges with physical disabilities. Mentally disabled people have not been admitted to the judicial profession.

Physical disabilities generally do not prevent judges. With this in mind, Ottomans did not prevent people with physical disabilities being judges. The right of the disabled to be a judge has not been extended since the Ottoman Empire.

Keywords: Ottoman qadi, criteria for judgment, disabled judge, disability employment, physical disability, mental disability, sensory disability

* Afyon Kocatepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, e-posta: mehmetaykanat@hotmail.com, ORCID ID:0000-0003-0968-4165.

GİRİŞ

Hâkimlik mesleği, ilk çağlardan itibaren varlığı bilinen ve tarih boyunca önem verilen bir meslek olmuştur.¹ İslam hukuku açısından Hz. Muhammed'in bir sünneti, bir farz-ı kifayedir.² Önemli görülmesi sebebiyle hâkimlik mesleğini yapabilmek için aranılan şartlar üzerinde, pek çok mesleğin giriş şartlarına nazaran daha fazla durulmuştur. Hâkimlik mesleğine girişte ve mesleğin devamında, diğer mesleklerden daha ağır şartların arandığı görülmüştür.

Mesleklere girişte aranan şartlardan bir tanesi de sağlam ve sağlıklı olma şartıdır. Engellilik, genellikle bir mesleğe girişte olumsuz bir etkiye sahip olmuştur. Bu olumsuzluğu azaltmak ve ortadan kaldırmak amacıyla hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler, 49. maddesinde “*Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir.*” diyen Anayasamız ile normlar hiyerarşisinin tepe noktasından başlamıştır. Anayasanın 50. maddesi de engelli istihdamı ile ilgilidir. Bu madde kimsenin gücüne uymayan işlerde çalıştırılmayacağını, bedeni ve ruhi yetersizliği olanların çalışma şartları bakımından özel olarak korunacağını düzenlemiştir.

2802 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'un istihdama ilişkin 14. maddesinde “...istihdama ilişkin hiçbir hususta engelliliğe dayalı ayrımcı uygulamalarda bulunulamaz.” ibaresi yer almaktadır.³ Bu genel hükme karşın Hâkimler ve Savcılar Kanunu'nda özel bir hükme yer verilmiştir. 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu'nun 8/g hükmünde “*görevlerini yurdun her yerinde yapmasına engel olabilecek vücut ve akıl hastalığı veya engelliliği, alışılmışın dışında çevrenin yadırgayacağı şekilde konuşma ve organlarının hareketini kontrol zorluğu çekmek gibi engeli bulunmamak*” şartı yer almaktadır.⁴ Bu hüküm üzerinde, zaman zaman tartışmalar olsa da mevcut haliyle uygulanmaya devam edilmektedir. 2802 sayılı Kanun'un 12/b hükmü, atanma niteliklerinden herhangi birini adaylığı sırasında kaybedenlerin görevine son verileceğini düzenlemiştir. Ayrıca 53/c bendinde, yukarıda bahsi geçen 8/g bendindeki niteliği kaybeden hâkim ve savcılarının görevlerinin sona ereceği düzenlenmiştir. Özetlersek engellilerin mesleğe kabul edilmeyecekleri, adaylıklarının sona erdirileceği ve hâkimlik ve savcılık görevlerinin sona ereceği şeklinde hükümler kanunda yer bulmuştur.

¹ Melikşah Aydın, “Hakimlerin Hukuki ve Cezai Sorumluluğu”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 2 (2017), s. 5 vd, doi:10.15337/suhfd.363910.

² İzmirlil İsmail Hakkı, *Kitabü'l İfta ve'l Kaza*, Evkaf Matbaası, 1336, s. 17. *Fetâvâyi Hindiyeye*, Haz. Komisyon, Çev. Mustafa Efe, İstanbul: Huzur, 2004, s. 6/217-218. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967, s. 8/210-211.

³ “Engelliler Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, Sayı 25868, (07.07.2005). Engellilerle ilgili yasal düzenlemeler için bkz. Yener Şişman, “Türkiye’de Özürlülere Yönelik Yasal Düzenlemeler”, *Sosyal Siyaset Konferansları*, S. 60 (2011), s. 169–221.

⁴ “Hakimler ve Savcılar Kanunu”, *Resmî Gazete*, Sayı 17971, (26.02.1983).

2802 sayılı Kanun'da yer verilen hükümler yeni değildir. 1926 tarihli Hâkimler Kanunu'nda ve sonraki tarihlerde yürürlüğe giren hâkimlere ilişkin diğer kanunlarda, hâkimlerin nitelikleri arasında görevini yapmaya mani engelliliği olmamak hükmüne yer verilmiştir. Hukuk tarihimizin daha eski dönemlerinde de hâkimlerin nitelikleri arasında duyu organlarının sağlam ve sağlıklı olması ölçütü yer almış olmakla birlikte, konunun ayrıntıları açıklanmaya muhtaçtır. Çeşitli engellerin hâkimlik mesleğine kabule ve mesleğin sürdürülmesine etkisi hakkındaki tartışmalara, geçmişten bir katkı yapmak amacıyla, Osmanlı uygulamasında hâkimlik mesleğine giriş ve mesleğin sürdürülmesi bakımından engellerin etkisinin araştırılması düşünülmüştür.

Hâkimlik mesleği, İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren zor mesleklerden kabul edilmiştir. İzmirli İsmail Hakkı, hâkimlik mesleğinin dini açıdan büyük karşılığı olan ama tehlikeli bulunan bir meslek olduğunu belirtmektedir. Maliki hukukçu Sahnun'dan "müfti ile hâkim ne bedbaht kimselerdir" rivayetini aktarmış, Ebu Hanife'nin hâkimlikten kaçındığını hatırlatmıştır. Kadılık ile müftülük görevlerini karşılaştırdığında, kadılık görevinin daha ağır şartlar gerektirdiğinden bahsetmiştir.⁵ Bu şartlar arasında engelliliğe ilişkin hükümler de vardır.

Osmanlı uygulaması, hukuk tarihimizin önemli bir bölümünü teşkil etmesi ve İslam hukuku anlayışını yansıtmaya bakımından önemlidir. Osmanlı Devleti'nde padişahlar, sahip oldukları yargı yetkisini, ilk dönemlerden itibaren kadılar aracılığıyla yürütmüşlerdir.⁶ Osman Bey tarafından ilk atanan görevlinin kadı olduğu rivayet edilmektedir.⁷ Kadının ilk atanan görevliler arasında olması, kadılık mesleğine önem verildiğini göstermektedir. Bu kadılar arasında çeşitli engellere sahip olanların bulunup bulunmadığı, hangi engellerin kadılık mesleğine girmeye ve mesleği icraya etki ettiği hususu ise araştırılmaya muhtaç kalmıştır.

Osmanlı hukukunda, çeşitli engellerin hâkimlik mesleğini icra etmeye etkileri konusunda, hukuki düzenlemeler ve fetvalar yer aldığı görülmektedir. Konuya değinen bazı fıkıh kitapları da vardır. Arşiv belgeleri ve kadılara ait siciller, konumuz bakımından önemlidir. Mülâzemet kayıtlarının tutulduğu kazasker ruznamçeleri ve mülâzemet öze defterlerde adayların eşkâl bilgileri yer aldığı için, fiziksel özelliklerine dair bilgiler bulunmaktadır.⁸ Kadı beratlarından

⁵ İsmail Hakkı, *Kitabü'l İfta ve'l Kaza*. Aynı yönde bkz. Fahrettin Atar, İslam Adliye Teşkilatı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991, s. 99. Ali Himmet Berki, İslam Şeriatinde Kaza Tarihi ve İfta Müessesesi, Ankara: Yargıçoğlu Matbaası, 1962, s. 17–18.

⁶ Fethi Gedikli, "Kazâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2002, C. 25, s. 117–19.

⁷ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 257.

⁸ Ölen adayların yerine geçerek mülâzemet sırasına kaydolup usulsüzlük yapanlar ortaya çıktığı için III. Mehmet'in fermanıyla mülâzımların fiziki görünüşleri defterlere kaydedilmiştir.

benzer bilgilere ulaşmak mümkündür. Tarih ve hukuk tarihi alanlarından araştırmacıların konuya dair verdikleri dolaylı bilgiler de bulunmaktadır.

Çalışmamızda öncelikle engelli kavramı ve Osmanlı anlayışı ele alınmıştır. Osmanlılarda genel olarak engellilere bakış açısı ve engelli istihdamına kısaca değinilmiştir. Daha sonra hâkimlik mesleğine giriş ve mesleği icra bakımından sağlıklı ve sağlam olma şartı üzerinde durulmuştur. Son olarak zihinsel, fiziksel ve duysal engellerin kadılık mesleğini icra bakımından nasıl değerlendirildiği incelenmiştir. Duysal engeller işitme, görme ve konuşma engeli olarak ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

1. Engelli kavramı ve Osmanlı terminolojisi

Engelli kavramı, 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'un 3. maddesinde tanımlanmıştır. Buna göre engelli, bazı yetilerindeki kayıplardan dolayı diğer bireylerle eşit koşullarda topluma katılımı kısıtlanmış olan bireydir.⁹ Engelli Amerikalılar Yasası ise fiziksel veya zihinsel bozukluklar sebebiyle bir veya daha fazla yaşamsal faaliyeti sınırlanan bireyi engelli kabul etmiştir. Geçmişte engellilik yaşayanlar ve toplum tarafından engelli kabul edilenler de kanunun kapsamında engelli sayılmıştır.¹⁰

Osmanlıda engellilere ilişkin zengin bir terminoloji kullanılmıştır. Bu terminoloji elbette günümüz anlayışı ile farklılıklara sahiptir. Günümüzde dahi on yıl öncesi kullanılan terminoloji ile farklılıklar ortaya çıkmıştır. Engelliler Hakkında Kanun'da daha önce kullanılan "özürlü" ifadeleri 2013 yılında yapılan değişik ile kaldırılmıştır. Başlık ve içerikteki "özürlü" ifadeleri yerine "engelli" ifadeleri kullanılmaya başlanmıştır. Bu sebeple Osmanlı terminolojisinde yer alan ifadeleri, Osmanlı Devleti'nin engellilere yaklaşımı ve verdiği değer ile ilişkilendirmemek gerekir.

Yakın geçmişte engelliler için önce "sakat" sonra "özürlü" kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimeler incitici, aşağılayıcı bulunduğu için engelli kelimesi bunların yerini almıştır. Erdoğan, kelimenin Arapça karşılıklarının da güncel olduğunu, Arapların "özel gereksinimleri olan kimseler" anlamına gelen bir

Mehmet Aykanat, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinde Hakim Adaylığı: Mülazemet", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, S. 34 (2018), s. 169. Rûznâmçe defterleri hakkında bilgi için bkz. İsmail Gündoğdu, "Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve Önemi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 6, S. 2 (2009), s. 697–722. Ruznamçelerin üç tip olduğundan bahseden Beyazıt, atama ruznamçeleri içerisinde azil kayıtlarının bulunduğu bahsetmektedir. Yasemin Beyazıt, "Kadiasker Ruznamçelerinde Tipoloji ve Yeterlik", *Prof. Dr. Özer Ergenç Armağanı*, 2013, s. 102.

⁹ "Engelliler Hakkında Kanun".

¹⁰ Kanun hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Münci N. Çakmak, "Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Engelli Tanımı Hakkında Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 57, S. 2 (2008), s. 51–62.

tabir de kullandıklarını aktarmıştır. ¹¹ Esasen özür kelimesi İslam hukukunda, dinen veya hukuken meşru sayılan mazeret anlamına gelmektedir. Özürlü ise mazereti olan kimse anlamındadır.¹²

Osmanlıların engelliler için kullandığı lakaplar ve sıfatlar üzerine yaptığı çalışmada Şimşek, Osmanlı terminolojisini önemli ölçüde ortaya koymuştur.¹³ Pakalın sözlüğünde sakat, alîl, amelmande, mariz, âmâ, kör, ahres sıfatlarına rastlamak mümkündür.¹⁴ Arşiv kayıtlarında da muhtemelen kişilerin tanınabilmeleri amacıyla isimlerinin önünde bu tür lakaplara çokça yer verildiği görülmektedir.

Sakat kelimesinin hem Arapça hem Türkçe kökeni olmakla birlikte, konumuzla ilgili anlamı Türkçe kökenden gelmektedir. *Kamûs-ı Türkî'ye göre sakat, beden azalarından biri eksik ve malul olan demektir. Sakatlık ise bir adamın bir uzvu veya uzvun kendisi işlemez olmak şeklinde tanımlanmıştır. Alîl kelimesi ise sözlükte sakat, bedenin bir uzvu kusurlu veya noksan şeklinde aktarılmıştır.*¹⁵ Fiziksel rahatsızlığı sebebiyle azledilen Şeyhülislam Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi'den alîl-mizâc idi şeklinde bahsedilmiştir.¹⁶ Kullanımlarına baktığımızda sakat, alîl ve malûl¹⁷ kelimelerinin fiziksel ve duysal engellerin tümü için tercih edilebildiği görülmektedir. Askerlerin illet ve sakatlıklarını konu alan bir hukuki düzenlemede, *"amelden kalıp madum hükmünde bulunmak" ibaresi, engellilik kriteri olarak sıklıkla kullanılmıştır.*¹⁸

Zihinsel engelliler için mecnun, meczub, muhtel-i dimağ, münhal-i akl gibi sıfatlar tercih edilmiştir.¹⁹ Günümüzde akıl zayıfı anlamı verilen matuh ise anlayışı kit, sözü müşevveş ve tedbiri bozuk kimse olarak tanımlanmıştır.²⁰ Arşivdeki bir mühimme kaydında, meczub olan kişinin aklını ve anlayışını kaybettiği vurgulanmıştır.²¹

¹¹ Mehmet Erdoğan, "İslam Hukukunda Engelliler: Engelliliğin Fikhi ve Hukuki Sorunları", *Din, Felsefe ve Bilim Işığında Engelli Olmak ve Sorunları Sempozyumu*, İstanbul, 2012, s. 166.

¹² H. İbrahim Acar, "Özür", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2007, C. 34, s. 134–35.

¹³ Kamuran Şimşek, "Osmanlı Devleti'nde Engelliler İçin Kullanılan Tabir, Lakap ve Sıfatlar", *Belgi*, S. 15 (2018), s. 728–40.

¹⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.

¹⁵ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317, s. 727, 939.

¹⁶ Es-Seyyid Murtaza Efendi hakkında da alîl ifadesi kullanılmış, bu sebeple azledildiği belirtilmiştir. İlimiyye Salnamesi, İşaret Yayınları, 2006, s. 415, 426.

¹⁷ Malûllük, bir kişinin faaliyet kudretini kısmen veya tamamen kaybetmesi şeklinde tanımlanmıştır. *Türk Hukuk Lugati*, Ankara: Türk Hukuk Kurumu, 1991, s. 218.

¹⁸ Düstur 1/5, "Küçük Zabitan ve Neferatın Tekaüde İstihkak Veren İlet ve Sakatlıklarını Mübeyyin Talimat", (1886), s. 437–38.

¹⁹ Şimşek, "Osmanlı Devleti'nde Engelliler İçin Kullanılan Tabir, Lakap ve Sıfatlar", s. 733.

²⁰ *Türk Hukuk Lugati*, s. 220.

²¹ COA, A.DVNS.MHM.d, 25/1457, H.20.1.982.

Tespitlerimize göre Osmanlıda fiziksel engelliler için amelmande,²² total, aksak, çolak gibi tabirler kullanılmıştır. Felçli anlamına gelen meflûç sıfatına da rastlanmaktadır. Arşivde tüm bu sıfatlara ilişkin çok sayıda kayıt bulmak mümkündür.²³

İşitme engelliler için sağır sıfatı ağırlıklı olarak tercih edilmiştir. Görme engelliler için kör, âmâ, birgöz gibi ifadeler kullanıldığı görülmektedir.²⁴ Konuşma engellilere dilsiz denilmiştir. Farsça bîzeban ve Arapça lâl kelimeleri de sıklıkla kullanılmıştır. Konuşamayacak derecede kekeme olanlar için rekik tabiri tercih edilmiştir.²⁵ Pepe kelimesi de dili tutuk, kelimeleri söyleyemeyip ilk harflerini tekrarlayan kişiler için kullanılan bir tabirdir.²⁶ Dilsizler için ahres²⁷ kelimesine de kullanımlar arasında rastlanmaktadır.

2. Osmanlıda engellilere yaklaşım ve engelli istihdamı

Osmanlı Devleti'nin engellilere yaklaşımının, çağdaşı batılı devletlerin oldukça ilerisinde olduğu, bu alanda çalışan hemen bütün araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir. Selçuklular döneminden itibaren, engellilerin pozitif ayrımcılıklara sahip oldukları, tedavilerine önem verildiği, özel eğitime tabi tutuldukları belirtilmiştir.²⁸ Osmanlılar, engellilerin hayatını kolaylaştırmaya yönelik çok sayıda vakıf kurmuşlardır.²⁹

Osmanlıların engellilere yaklaşımında, şüphesiz ki dini etki de bulunmaktadır. Engelliler konusunda İslam'ın temel kaynakları Kuran ve sünnette bilgiler yer almıştır. Abese Suresi'nin ilk on ayeti, İslam'ın engellilere yaklaşımını ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber'in müşriklerin ileri gelenlerine tebliğ yaptığı sırada yanlarına gelen görme engelli sahabe Abdullah İbn Ümmi Mektum'a ilgi göstermemesi üzerine, Hz. Peygamber'i uyaran bu ayetler indirilmiştir.³⁰

²² Amelmânde, ihtiyarlıktan veya bir sakatlıktan artık hiçbir iş göremez hale gelmiş kişi anlamındadır. Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, s. 951.

²³ Topal ve çolak örnekleri için bkz. COA, AE.SAMD.III, 115/11299, H.10.2.1139.

²⁴ Arşivde özellikle kör ve a'ma sıfatlarına ilişkin çok sayıda kayıt bulmak mümkündür. Maarif kayıtlarında a'ma, dilsiz ve sağır okullarına ilişkin çokça belge vardır. Bir örnek için bkz. COA, MF.MKT, 819/27, H.9.10.1322.

²⁵ Şimşek, "Osmanlı Devleti'nde Engelliler İçin Kullanılan Tabir, Lakap ve Sıfatlar", s. 735–36.

²⁶ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, s. 349.

²⁷ Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâci*, İstanbul: Asır Matbaası, 1317, s. 22. Kelime Türkçe'de ahras, ahraz şeklinde de kullanılmaktadır. Salim Öğüt, "Dilsiz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1994, C. 9, s. 303.

²⁸ Cevdet Erdöl, "Osmanlı'nın Es. engellilere Verdiği Önem Arşiv Belgelerinde", <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/prof-dr-cevdet-erdol-osmanlinin-engellilere-verdigi-onem-arsiv-belgelerinde/1327912>, E.T.15.10.2019. Hürü Sağlam Tekir, "Toplumsal Hayatta Karşılaştıkları Zorluklarla Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâlar", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 7 (2016), s. 59–60, doi:10.17822/omad.2016.43.

²⁹ Yavuz Bahadıroğlu, "Engellilere Osmanlı Yaklaşımı", *Yeni Akit*, (12.2013).

³⁰ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 5/552. Kuran'da engelli konusu için bkz. Münir Tezcan, "Kur'an'ın Bedensel

H. Peygamber'in yaşadığı dönemde çok sayıda engelli sahabe olduğu tespit edilmiştir. H. Peygamber'in bu sahabeler ile olan ilişkileri, İslam'ın engellilere yaklaşımını ortaya koymaktadır.³¹ H. Peygamber, engellilere çeşitli kamu görevleri vermiş, böylece topluma yük olarak görülmeden, toplumla bütünleşmelerini sağlamıştır.³² Müslüman tarihçilerden Muhibüddin İbn Fehd'in, 1543 yılında ağır hastalık geçirmiş veya duyuşsal ve fiziksel engelli önemli şahsiyetlerle ilgili yazmış olduğu bir kitap bulunmaktadır.³³

İslam anlayışına uygun davranmak isteyen Osmanlılar, engellilerin istihdamında kolaylıklar sağlamışlardır.³⁴ Engellileri, engel durumlarına uygun mesleklerde istihdam etmeye çalışmışlardır. Görme engelliler, kendilerine uygun olan hafızlık eğitimine yönlendirilmişler ve müezzin olarak istihdam edilmişlerdir. İşitme engelliler, sarayda ve mahkemelerde, gizli konuşmaların dinlenilmemesi amacıyla görevlendirilmiştir. Cüceler, fiziksel güç gerektirmeyen hizmetlerde çalıştırılmıştır.³⁵

Sağır ve dilsizlerin sarayda çalışmaya başlamaları II. Mehmed veya I. Bayezid dönemlerine rastlamaktadır.³⁶ Günümüzde Bakanlar Kurulu'nda sağır ve dilsizlerin istihdam edilmesinin kökeni Osmanlıya dayanmaktadır.³⁷

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani adli eserinde, kişilerin tanındığı sıfatlar olan sağır, topal, çolak, kör, şehla gibi ifadelerle yer vermiştir. Bu kişiler arasında vezir, vali, nişancı, sadaret kethüdası ve kadı gibi önemli görevliler olduğu görülmektedir.*³⁸ Sadrazamlar arasında Mehmed Paşa ve Abdullah Paşa fiziksel engelleri sebebiyle boynueğri lakabıyla anılmışlardır. III. Ahmed dönemi sadrazamı Ahmed Paşa ise şehla lakabıyla bilinmektedir. Sadrazam

Engellilere Yaklaşımı", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10 (2007), s. 137–86. Erdoğan, "İslam Hukukunda Engelliler: Engelliliğin Fıkhi ve Hukuki Sorunları", s. 67–69.

³¹ Eser, çalışmasında İslam ve engelliler üzerine yapılan çalışmalara değinmiş ve sahabelerin engel türleri ve H. Peygamber ile ilişkileri üzerine kıymetli bir çalışma yapmıştır. Mithat Eser, *Engelli Sahabiler*, İstanbul: Nesil, 2013.

³² H. İbrahim Sarıkaya, İslam'ın Engelliye Bakışı, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011, s. 60 vd. Reşat Ahmet Ağaoğlu, "Hadisler Işığında İstihdam Anlamında Engellilere Yönelik Tutum", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 10 (2019), s. 273–89. Saffet Sancaklı, "H. Peygamber'in Engellilere Karşı Bakış Açısının Tespiti", *Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 2 (2006), s. 53.

³³ Sami es-Sakkar, "İbn Fehd, Muhibüddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1999, C. 19, s. 486–487.

³⁴ Erdöl, "Osmanlı'nın Engellilere Verdiği Önem Arşiv Belgelerinde". Belemir Erken, *Dil Sükûtta Eller İcraatta: Osmanlı Sarayında ve Toplumunda Dilsizler*, Ordu Üniversitesi, 2015, s. 34. Nejla Günay, "Osmanlı Devleti'nde Engellilerin İstihdamı ve Saray Teşkilatında Dilsizler", *International Journal of Cultural and Social Studies*, C. 2, S. 1 (2016), s. 62–73.

³⁵ Bahadıröğlü genellikle zeki ve kültürlü olan cücelerin, daha üst görevlere yükseldiklerini belirtmiştir. Bahadıröğlü, "Engellilere Osmanlı Yaklaşımı".

³⁶ Abdülkadir Özcan, "Dilsiz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1994, C. 9, s. 304. Erken, *Dil Sükûtta*.

³⁷ Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Sarayı'nda Engelliler ve Dilsiz Dili", *Türkiye Gazetesi*, (08.2017).

³⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 1996.

Osman Paşa ayağından yaralandıktan sonra, Recep Paşa ise geçirdiği hastalık sonrası total lakabını almışlardır. Üst düzey görevlilerin engelleri ile ilişkili lakaplarla anıldıklarına dair bilgilere ulaşılabilmektedir. Ancak diğer görevliler için kullanılan sıfatların engelleri ile ilgisi bulunup bulunmadığı hakkında ayrıntılı bilgiler bulmak her zaman mümkün değildir. Ancak engelleri sebebiyle bu sıfatlarla anılmış olmaları kuvvetle muhtemeldir.³⁹ Ahmed Cevdet Paşa, nakibü'l-eşraf Tahsin Bey'in hem çolak, hem tek gözlü, hem de düztaban olduğundan bahsetmektedir.⁴⁰ Kişilerin sahip oldukları engellere bakılmadığı, görevlerini yapıp yapamadıklarına önem verildiği anlaşılmaktadır.

Tanzimat döneminde engellilere yönelik sosyal politikalar sürdürülmüştür. Bu dönemde engellilere yönelik yeni eğitim ve sosyal hizmet kurumları kurulmuştur. Kanunlaştırma çalışmalarında da engellilere yönelik hükümler yer bulmuştur. Çalışanların engelli olması, emeklilikleri gibi durumlar, kanunlar ile düzenlenmiştir. Örneğin 1886 yılında hazırlanan “Küçük Zabitan ve Neferatın Tekaüde İstihkak Veren İlet ve Sakatlıklarını Mübeyyin Talimat”⁴¹ ile bir çalışan grubuna emeklilik hakkı veren engeller düzenlenmiştir. Bu talimatın farklı kısımlarında, engeller ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir.

3. İslam-Osmanlı hukukunda hâkimde aranan sağlıklı ve sağlam olma niteliği

İslam-Osmanlı hukukunda, hâkimlerde günümüzde aranan niteliklere benzer nitelikler arandığı gibi İslam hukuku tarafından aranan özel niteliklerin bulunduğu görülmektedir. İslam hukukunda yer alan günümüze benzer niteliklerden biri de sağlam ve sağlıklı olma ölçütüdür. Hâkimin, önüne gelen uyuşmazlıkları çözebilmesi için bir takım engellerin olmaması gerektiği düşünülmüştür.⁴²

Engellilik hak ehliyetini etkilemeyen, fiil ehliyetine etkisi olan bir durumdur. Bütün engelliler hak ehliyetine sahiptir. Fiil ehliyeti bakımından ise engel türlerini ayrı ayrı değerlendirmek gereklidir.⁴³ Osmanlıda kadıların, yargı görevlerinin dışında, mülki, mali ve diğer bazı alanlarda görevleri olduğu bilinmektedir.⁴⁴ Hâkimlik mesleğinin icrası bakımından fiil ehliyetini ortadan

³⁹ Konu hakkında bkz. Şimşek, “Osmanlı Devleti’nde Engelliler İçin Kullanılan Tabir, Lakap ve Sıfatlar”, s. 728–40.

⁴⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir-i Cevdet*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1960, c.2, s.153.

⁴¹ Düstur 1/5, Küçük Zabitan ve Neferatın Tekaüde İstihkak Veren İlet ve Sakatlıklarını Mübeyyin Talimat, s. 437.

⁴² Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, s. 8/210 vd. Berki, İslam Şeriatinde Kaza Tarihi ve İfta Müessesesi, s. 19.

⁴³ Erdoğan, “İslam Hukukunda Engelliler: Engelliliğin Fıkhi ve Hukuki Sorunları”, s. 170 vd.

⁴⁴ Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, s. 252. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.2, s. 120-121. İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1994. Mustafa Şentop, “Kadı”, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Facts on File, 2009, s. 304. Feda Şamil Arık, “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi 1”, *OTAM*, S. 8 (1997), s. 25 vd.

kaldıran veya azaltan engellerin olmaması gereklidir. Zihinsel engeller genellikle fiil ehliyetini azaltan veya ortadan kaldıran engellerdir. Fiziksel engellerin ise fiil ehliyeti üzerinde etkisi yoktur. Duyusal engeller, fiil ehliyeti için birer ön şart kabul edilmiştir. Bilgin, selahiyet kavramı ile ifade ettiği bu ön şartı, kişinin maddi ve cismani olarak elverişli olması şeklinde tanımlamıştır. Doğuştan sağır, dilsiz, ebleh ve akıl hastası olanlar selahiyete sahip olmadıklarından fiil ehliyetli hale gelmeleri mümkün görülmemiştir.⁴⁵

Atar, konuya ilişkin Maverdi, Ferrar, Gazali, Kasani ve Serahsi gibi âlimlerin eserlerinden hâkimlerde aranan vasıfları özetlemiş ve yedi madde halinde saymıştır. Bu yedi maddeden ikisi engelliliğe ilişkindir. Vasıflar arasındaki akıl vasfı zihinsel engellilik ile duyu organlarının sağlam ve sağlıklı olması ise duyusal engellilik ile ilgilidir.⁴⁶ Kaynakların genel olarak fiziksel engellilik ile ilgili bir şarta yer vermediği görülmektedir.

1838 yılında çıkarılan Tarik-i İlmiye'ye Dair Ceza Kanunnamesine yapılan zeyilde kanunname öncesi atanmaların sınava tabi tutulmaları gerekli ise de hâkimler arasında pek çok alil ve ihtiyar var denilerek bundan vazgeçildiği ifade edilmiştir. Alil ve ihtiyar olanların geçim kaynaklarının kalmayacağı gerekçe olarak ileri sürülmüştür.⁴⁷ Zeylden anlaşılan hâkimler arasında hasta ve yaşlıların bulunduğu. Hastalığın ve yaşlılığın, hâkimlik için bir engel görülmediği veya görevlerini yapmaya engel derecede olmadığı anlaşılmaktadır.

Mecelle'nin 1794. maddesinde hâkimin temyiz-i tamme muktedir olması gerektiği düzenlenmiştir. Hükümde, küçük ve matuh kişilerin hâkimlik yapmalarının caiz olmadığı belirtilmiştir.⁴⁸ Kanun koyucu, bu engellerin iyiyi kötüden tam olarak ayırmaya engel olduğunu kabul etmiştir.

Hâkimlik için tanıklık ehliyetine sahip olmak gerektiği klasik kaynaklarda ifade edilmiştir. Tanıklığa ehil olmayanların, hâkimliğe ehil olmadığı belirtilmiştir.⁴⁹ Bu görüş İbn Abidin tarafından, İbn Kemal'e dayandırılarak aktarılmıştır.⁵⁰ Mecelle'nin 1686. maddesinde konuşma ve işitme engelli

⁴⁵ Ahmet Bilgin, *İslam Hukukunda Gerçek Kişilerin Ehliyeti*, Dicle Üniversitesi, 1989, s. 72.

⁴⁶ Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 102.

⁴⁷ Kanunname ve zeylinin tam metni için bkz. Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlmiye'ye Dair Ceza Kanunnamesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, S. 25 (1981), s. 139–61.

⁴⁸ Ali Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle*, Hikmet, 1982, s. 407. Bilmen, hâkime ilişkin şartlarda Mecelle'nin bu hükmünü tekrar etmiştir. Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, s. 8/210 vd.

⁴⁹ Abdullah b. Mahmud Mevsilî, *el-İhtiyar*, çev. Mehmed Keskin, İstanbul: Şamil, 1968, s. 2/98 vd. Hocaeminefendizade Ali Haydar, *Dürrü'l Hükkâm Şerh-i Mecelletü'l Ahkâm*, İstanbul: Hukuk Matbaası, 1330, s. 4/672. "Şahadete ehil olmayan Zeyd kazaya ehil olmaz" fetvası için bkz. Menteshâde Abdürrahim, *Fetâvâ-yi Abdürrahim*, İstanbul: Darü't Tibaatü'l Amire, 1243, s. 414.

⁵⁰ İbn-i Abidin, *Reddül Muhtar Ale'd Dürri'l Muhtar*, çev. Mehmet Savaş, İstanbul: Şamil, 1985,

kişilerin tanıklıklarının geçersiz olduğu düzenlenmiştir. Yani tanıklığı geçersiz olan konuşma ve işitme engelliler, Ali Haydar Efendi'nin kıstasına göre hâkimliğe de ehil değildir.

Hâkimin atanmasında etkili olan niteliklerin kaybedilmesi azil sebebidir.⁵¹ Ali Haydar, hâkimlik mesleğine başlarken sağlıklı olan bir kişinin, görevi sırasında engelli hale gelmesi durumunda, görevinin sona ereceğini belirtmiştir.⁵² *Fetâvâyi Hindiyîye'de yer alan görüş de aynı yöndedir. Ayırt etme gücünü veya duyu organlarını kaybeden hâkimin azledileceği belirtilmiştir.*⁵³ Osmanlı uygulamasında sağlıklı olma şartını kaybetmesi sebebiyle kadıların azledilmesinin nadir görülen bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Arşivde konuya ilişkin rastladığımız örnek sayısı oldukça az olduğu gibi, konuya ilişkin çalışmalarda da çok fazla örnek bulunmamaktadır. 16. yüzyılda ilmiye mensuplarını inceleyen Beyazıt, kadıların azil sebepleri arasında sağlık şartının kaybedilmesine yer vermemiştir.⁵⁴ 17. yüzyılda Rumeli'yi inceleyen Alan, konuya ilişkin örnekler bulunduğu bahsetmiş ve bir örnek vermiştir.⁵⁵ 16. yüzyıl sonlarına ilişkin bir diğer örnekte, görme yetisini kaybettiği iddia edilen kadı hakkında tahkikat yapılması; evrak okumaya engel seviyede olup olmadığının bildirilmesi istenmektedir.⁵⁶

Mecelle'nin 1794. maddesinde sayılan görme ve işitme engelleri ile akıl zayıflığı meydana gelen hâkimin artık hüküm veremeyeceği ifade edilmiştir. Ancak hâkim görevinden alınmadan engeli ortadan kalkarsa, tekrar görevine devam edebilir denmiştir.⁵⁷ Şafii görüşü bir defa azledilen hâkimin görev yapabilmesi için tekrar atanması gerektiği yönündedir.⁵⁸ Hâkimin niteliklerini kaybetmesi durumunda görevinin kendiliğinden mi sona ereceği yoksa azledilmesi mi gerektiği tartışılmıştır. Bir diğer tartışmalı husus, görevden alınmadan engeli ortadan kalkan hâkimin görevine devam edip edemeyeceğidir. Tartışmalarda her iki yönde görüşler ileri sürülmüştür.

s. 12/102.

⁵¹ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, s. 10.

⁵² Hocaeminefendizade Ali Haydar, *Mirkatü'l Mecelle Kitab-ı Sadis-i Aşar*, İstanbul: Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası, 1299, s. 7.

⁵³ *Fetâvâyi Hindiyîye*, Haz. Komisyon, s. 6/245.

⁵⁴ Beyazıt, kadıların azil sebeplerine ilişkin istatistiki bilgilere yer vermiş ve % 2,06 gibi küçük oranlara dahi değinmiştir. Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 153-164.

⁵⁵ Ercan Alan, *Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 2015, s.132.

⁵⁶ COA, A.DVNS.MHM.d, 48/425, H.6.10.990.

⁵⁷ Ali Haydar, *Mirkatü'l Mecelle Kitab-ı Sadis-i Aşar*, s. 7.

⁵⁸ Mustafa El-Hin, Mustafa El-Buğa, Ali Eş-Şerbeci, *Büyük Şafii Fıkhi*, çev. Ali Arslan, Huzur Yayınevi, 1994, s. 243 vd.

30 Temmuz 1914 tarihli Hükkam-ı Şer'inin Evsaf ve İmtiyazatı Hakkında Kanun'un 1. maddesinde kadı olabilmek için aranan nitelikler sayılmıştır. Bu nitelikler arasında doğrudan sağlıklı ve sağlam olmak niteliği yer almamıştır. Ancak Mecelle'nin 1792. ve 1794. maddelerindeki şartları taşımak hükmü vardır.⁵⁹

Hâkimin sağlam ve sağlıklı olması şartını genel olarak değerlendirdiğimizde, kaynakların daha çok duyuşsal engeller üzerinde durdukları görülmektedir. Zihinsel engellerden ise kısaca bahsedilmiş ve tartışılmadan hâkimlik mesleğine engel olduğu belirtilmiştir. Fiziksel engellerin hâkimlik mesleğine engel olduğuna ilişkin bir düşünceye ise kaynaklar yer vermemiştir.

4. Çeşitli engeller ve hâkimlik görevinde etkisi

Engelli kavramını tanımlayan Engelliler Hakkında Kanun'un 3. maddesinde, fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerdeki kayıplar engellilik sebebi olarak kabul edilmiştir. Yani Kanun, dört engellilik türünden bahsetmektedir. Çalışmamızda zihinsel ve ruhsal engeller aynı başlık altında, duyuşsal engeller ise işitme, görme ve konuşma engelleri olarak alt başlıklar altında ele alınmıştır.

Engellilik, bir veya birden fazla engelin bulunması şeklinde olabilir. Engellilik türleri, hâkimlik mesleğini icra için aranan sağlam ve sağlıklı olma şartı bakımından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme yapılırken elbette hâkimlik mesleğinin özellikleri dikkate alınmalıdır. Hâkimlik mesleği icra edilirken engellerin, muhakeme gücü, dinleme, soru sorma, keşif yapma ve temsil kabiliyeti gibi kullanılması gereken hususlara etkisi üzerinde durulmalıdır.

a. Zihinsel engeller

Zihinsel engeller, hakimlik mesleğine ilişkin en az tartışılan engel türüdür. Hâkimin niteliklerine ilişkin kaynaklar, hâkimin akıl sahibi olması yanında zeki ve feraset sahibi olması gibi ek niteliklerden de bahsetmişlerdir.⁶⁰ Bu sebeple zihinsel engelli kimselerin hâkimlik yapması konusu tartışmaya kapalı olmuştur.

*Fetâvâyi Hindiyeye'de, görevi sırasında aklını kaybeden hâkimin azledileceği belirtilmiştir.*⁶¹ Zihinsel engelin, hâkimlik görevine başlanmasına engel olacağı evleviyetle kabul edilmelidir. Zihinsel engel, hâkimlik mesleğinin icrasına doğrudan etki edeceğinden, hangi aşamada olursa olsun göreve engel olacaktır.

Tanıklık ehliyeti şartlarının, hâkim olmak için de gerekli olduğu kaynaklarda yer almıştır. İbn Abidin, bu bilgiyi ifade ettikten sonra, akıllı olmak şartını,

⁵⁹ Düstur 2/6, "Hükkam-ı Şer'inin Evsaf ve İmtiyazatı Hakkında Kanun", (1914), s. 1028.

⁶⁰ Maverdi, 53. İbn Kayyim, Turuk, 4.

⁶¹ *Fetâvâyi Hindiyeye*, Haz. Komisyon, s. 6/245.

tanıklık şartları arasında saymıştır.⁶² Akıl hastalığı, Alzheimer gibi bazı zihinsel engeller, temyiz kudretini tamamen ortadan kaldırdığı için,⁶³ bu tür engellilerin hâkimlik yapması mümkün değildir.

Mecelle, 1794. maddesinde hâkimin temyiz-i tamme; yani iyiyi kötüden tam olarak ayırma gücüne sahip olması gerektiğini düzenlemiştir.⁶⁴ Mecelle'nin 1794. maddesinde, matuh kişilerin hâkimlik yapmasının caiz olmadığı düzenlenmiştir. Matuh, bunak⁶⁵, akıl zayıfı⁶⁶ gibi anlamlarda yorumlanmıştır. Mecelle'nin bu düzenlemesinden anlaşılan, temyiz kudretini tamamen ortadan kaldırmaya da azalmasına sebep olan engeller, hâkimlik mesleğinin icrasına etki etmektedir.

Yaşlılık ve hastalık sebebiyle sağlıklı düşünemeyen kişilerin hâkimlikten azledilmesi gerektiğini dile getiren İslam hukukçuları vardır.⁶⁷ Yargılama görevi de bulunan kazaskerler arasında hastalık, sakatlık ve bunama gerekçeleriyle azledilenler vardır. Müeyyedzade Abdurrahman Efendi'nin Rumeli Kazaskeri iken bunama gerekçesiyle görevden alındığı aktarılmıştır.⁶⁸ Şeyhülislam Sadık Mehmed Efendi, işleri yürütecek akıl ve zihin gücü azaldığı için azledilmiştir.⁶⁹ Dimağında halel arız olması, dimağ ihtilali ve dimağında fesat olması gibi ifadeler zihinsel engelleri belirten ifadeler olarak kullanılmıştır. İsmailgeçidi kadısı Hüseyin, dimağında halel arız olması sebebiyle değiştirilmiştir.⁷⁰

Mecelle'nin 944. maddesinde akıl hastalarını sürekli ayırt etme gücünden yoksun olanlar ve bazen ayırt etme gücünden yoksun olanlar şeklinde ayırmıştır. Ayırt etme gücünden sürekli yoksun olmayanların, sağlıklı dönemlerindeki tasarruflarının tam fiil ehliyetine sahip kişilerin tasarrufları gibi olacağı 980. maddede düzenlenmiştir. Sadece nöbetleri sırasında ehliyetlerini kaybeden, diğer zamanlarda ise tam fiil ehliyetine sahip olan epilepsi hastalarını, temyiz kudretinde azalma olan diğer hastalardan ayrı değerlendirmek gereklidir. Nöbet sıklığına göre bir değerlendirme yapmak gerekli olmakla birlikte kanaatimiz epilepsinin hâkimlik mesleğini icra bakımından bir engel oluşturmadığı yönündedir.

⁶² İbn-i Abidin, *Reddül Muhtar*, s. 12/99.

⁶³ Erdoğan, "İslam Hukukunda Engelliler: Engelliliğin Fikhi ve Hukuki Sorunları", s. 170.

⁶⁴ Berki, *Açıklamalı Mecelle*, s. 407.

⁶⁵ Berki, *Açıklamalı Mecelle*, s. 407. Bilgin, aptallık, delilik ve budalalık gibi durumların akıl zayıflığı olduğunu ifade etmiştir. İdiot, embesil ve debilin budalalık kapsamında olduğunu belirtmiştir. Sağır, dilsiz ve körlerin ise akıl zayıfı olmadıkları vurgulanmıştır. Bilgin, *İslam Hukukunda Gerçek Kişilerin Ehliyeti*, s. 128–29.

⁶⁶ Ali Haydar, *Dürrü'l Hükkâm Şerh-i Mecelletü'l Ahkâm*, s. 4/672.

⁶⁷ El-Hin, El-Buğa, Eş-Şerbeci, *Büyük Şafii Fıkhi*, s. 243 vd.

⁶⁸ Mustafa Şentop, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2005, s. 77–78.

⁶⁹ İlmiyye Salnamesi, s. 401.

⁷⁰ MA, RKR, 210/33, s.6'dan aktaran Alan, *Kadiasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, s.132.

b. Fiziksel engeller

Kaynaklarda hâkimlerin vasıfları arasında fiziksel engelli olmamak şartına yer verilmediği için, fiziksel engelliler İslam ve Osmanlı hukukunda hâkimlik yapabilmesi en olası engelli sınıfı olarak görünmektedir. Fiziksel engelli bir kişi, hâkimlerin nitelikleri arasında sayılan akıl sahibi olma ve duyuşal engeli olmama şartlarına sahip olduğunda, teorik olarak hâkimlik niteliğini haiz olmaktadır.

Nebhan, hâkimlik görevi için duyuların sağlam olması gerektiğini; ancak azaların sağlam ve sağlıklı olmasının şart olmadığını belirtmiştir.⁷¹ Osmanlı uygulamasında bazı kadınların fiziksel engelli olarak görev yaptıklarına ilişkin bilgilere rastlanmaktadır. Örneğin İzari Çelebi hakkında total olduğu ve 1523 yılında kadı iken vefat ettiği bilgisi verilmiştir.⁷² Daha çok şairlik yönü ön plana çıkan Filibeli Abdurrahman Vecdi'nin, "total kadı" lakabıyla tanındığı kaynaklarda yer almaktadır. 1599 yılında vefat eden Vecdi, çeşitli şehirlerde müderrislik ve kadılık görevleri yapmıştır.⁷³ Vecdi'nin dâü'l-fil; yani cüzzam hastalığı sebebiyle bu lakabı aldığı düşünülmektedir.

Şeyhülislamıardan Hanefi Mehmed Efendi, yaşı ilerlediği ve vücudu zayıf kaldığı gerekçesiyle azledilmiştir.⁷⁴ Altunsu, azil sebeplerini sayarken sağır olmasını da bu sebeplere eklemiştir.⁷⁵ İlimiye mensubu olması sebebiyle yer verdiğimiz Hanefi Mehmed Efendi örneğinde, görevi yapmaya engel derecede bir engellilik hali yanında duyuşal engelinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Yani şeyhülislamın azli sadece fiziksel engeli ile ilgili görünmemektedir. Benzer şekilde Anadolu Kazaskeri Şaban Efendi, yaşı ve malul olduğu gerekçesiyle görevden alınmış, yerine bir başkası atanmıştır.⁷⁶

Ruznamçelerde ve mülâzemet defterlerinde, hâkim adaylarının fiziksel görünüşlerine dair bilgiler yer almıştır. Adayların ellerinde ve yüzlerinde bulunan yaralardan kayıtlarda bahsedilmiştir.⁷⁷ Elde veya yüzde yara izi gibi fiziksel görünüşe ilişkin durumların hâkimlik mesleğine kabul için engel oluşturmadığı anlaşılmaktadır.

⁷¹ Muhammed Faruk Nebhan, İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları, çev. Servet Armağan, Sönmez Neşriyat, 1980, s. 567.

⁷² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, s. 3/733.

⁷³ Hasan Kavruk, Bahir Selçuk, *Filibeli Vecdî ve Dîvân'ı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017.

⁷⁴ İlimiye Salnamesi, s. 385. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, s. 605.

⁷⁵ Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972, s. 86.

⁷⁶ COA, C.ADL, 75/4532, H.25.06.1140.

⁷⁷ Zeynep Ayhün Özbek, *1-2 Nolu Mülazemet Defteri (Tahlil ve Değerlendirme)*, Marmara Üniversitesi, 2006, s. 64–65. Esra Evsen, *Osmanlı İlimiye Teşkilatında Mülazemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)*, Marmara Üniversitesi, 2009, s. 37. Hacer Yetim, *1217-1224 Tarihli Mülazemet Defterleri ve Mülazemet Sistemi*, Marmara Üniversitesi, 2009, s. 31.

Osmanlılara ilişkin çeşitli kaynaklarda, kadıların da lakaplarıyla anıldıkları örnekler vardır. III. Murad dönemi kadılarından Bezmi Abdullah Çelebi, “topal kadı” lakabıyla tanınmıştır.⁷⁸ Aynı zamanda divan şairi olan Abdullah Çelebi, ilim ve irfan sahibi, yetenekli bir kişi olarak tasvir edilmiştir.⁷⁹ Uzunçarşılı, 17. yüzyıl ortalarında kadılıktan müderrisliğe geçen Mustafa Efendi’nin Kadı Topal Mustafa olarak tanındığından bahsetmektedir.⁸⁰ Aksaklığı sebebiyle topal lakabıyla tanınan şeyhülislam Ataullah Mehmed Efendi, Galata, Mekke ve İstanbul kadılıkları yapmıştır.⁸¹

Günümüzde fiziksel engellilerin hâkimlik yapması konusundaki düzenleme yoruma açıktır. 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu 9/A hükmünde, mülakatta ilgilinin genel ve fiziki görünümünün mesleğe uygunluğunun da değerlendirileceği düzenlenmiştir. Bu değerlendirmede yüzde veya vücudun sair yerlerinde yer alan sabit izlerin nasıl değerlendirileceği, Mülakat Kurulu’nun takdirine bırakılmıştır. Kurulun bu gerekçelerle adaylara düşük puanlar vermeleri yetkileri dâhilindedir.

Osmanlı Devleti’nde, fiziksel engellerin kadılık mesleğini yapmaya engel olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Yine günümüzde Mülakat Kurulu’nun takdirine bırakılan fiziksel görünüş konusunda rastlanılan örnekler, Osmanlıların günümüzü aşan bir genişlikle konuya yaklaştıklarını ve vücutlarında kalıcı iz bulunan kişilerin de kadılık yapabildiği anlaşılmaktadır.

c. Duyusal engeller

Genel olarak

İslam hukukunda mesleğin icrası için hâkimin duyu organlarının sağlam ve sıhhatli olması şartı yer almaktadır.⁸² İzmirli İsmail Hakkı da “*kadıda selameti havas şarttır*” diyerek, hâkimin duyu organlarında eksiklik olmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁸³ Maverdi, yargılama sırasında, haklı ve haksız tarafın, doğru ile yalanın, ikrarın ve inkârın, görme ve işitme duyu organları ile anlaşılabilirliğini söylemektedir.⁸⁴ Berki de görme, konuşma ve işitme yeteneğinden yoksun olanların hâkim olamayacaklarını tekrar etmiştir.⁸⁵

⁷⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, s. 372.

⁷⁹ İsmail Hakkı Aksoyak, “Bezmi, Dervişzade Kadı Bezmi Abdullah Çelebi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2015, <http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7223>.

⁸⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: *Türk Tarih Kurumu*, 1988, c.3, s.540.

⁸¹ Mehmet İpşirli, “Atâullah Mehmed Efendi, Topal”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1991, C. 4, s.47.

⁸² Aydın, “Hâkimlerin Hukuki ve Cezai Sorumluluğu”, s. 39–150.

⁸³ İsmail Hakkı, *Kitabü'l İfta ve'l Kaza*, s. 8.

⁸⁴ Ebu'l-Hasan Maverdi, *El Ahkamü's Sultaniyye*, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976, s. 75.

⁸⁵ Ali Himmet Berki, *Hukuk Tarihinden İslam Hukuku 1*, Ankara: Diyanet İşleri Reisliği, 1955, s. 39.

Şafiler ve Hanbeliler, hâkimin işitme, görme ve konuşma engeli olmaması gerektiğini ifade etmişlerdir.⁸⁶ Yani Hanefi hukukçular gibi Şafii ve Hanbeli hukukçuların çoğunluğu, hâkimin duyularının sağlam ve sağlıklı olması gerektiğinde hemfikirdir.

d. İşitme engeli

İşitme engelinin hâkimlik mesleği için bir mani teşkil edip etmediği ve kısmi işitme engelinin hâkimlik mesleğine etkisi hakkında, olumlu ve olumsuz görüşler ortaya atılmıştır. İşitme engelli kişinin hâkimlik yapamayacağını savunan görüşler ağırlıktadır. Hanefi okulunun klasik kaynaklarından *el-İhtiyar'da işitme engelli bir kişinin tarafları ayırt edebileceğinden bahisle kadılık yapabileceğini kabul edenler olduğunu belirtmektedir. Ancak kişinin ikrarını duyamaması durumunda hak kaybına sebep olacağı düşüncesiyle kadılık yapamayacağını düşünenler olduğu da aktarılmıştır.*⁸⁷

İşitme duyusu, hâkimlik için önemli şartlardan biri olarak kabul edilmiştir. Diğer organlarının ve duyularının sağlam olması durumunda dahi, işitme engelli kişinin hâkimlik yapamayacağı kabul edilmiştir.⁸⁸ Davacı ve davalıyı hiçbir şekilde duyamayacak olanlara, hâkimlik görevinin verilmesinin caiz olmadığı, fetvalarda yer almıştır.⁸⁹

İşitme engelli bir kişinin hâkimlik yapıp yapamayacağı konusunda, işitme kaybı seviyesine göre farklı görüşler olduğu görülmektedir. İbn Abidin, işitme yeteneği hiç olmayan kişilerin hâkimlik yapamayacağını; kısmi işitme kaybı olan kişilerin durumunun ise tartışmalı olduğunu belirtmiştir. İşitme engelli kişinin, davanın taraflarını ayırt edebileceği belirtilmiş; bu sebeple hâkimlik yapmasının mümkün olduğu dile getirilmiştir.⁹⁰

Berki, hâkimlik mesleğine engel arızaları sayarken, yüksek sesi işitemeyecek bir seviyeden bahsetmiştir.⁹¹ Bu görüş Mecelle hükmü ile uyumludur. Mecelle'nin 1794. maddesinde, tarafların yüksek sesli konuşmalarını duyamayan kişilerin hâkimlik yapmasının caiz olmadığı hükmü yer almıştır. İşitme engelinin derecesine göre farklı görüşler ortaya çıktığı görülmektedir. Kısmi bir işitme engeline sahip olanların hâkimlik mesleğini icra etmesine, daha olumlu yaklaşmıştır.

⁸⁶ Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, s. 8/216-217.

⁸⁷ İşitme engelinin kadılığının caiz olmadığını düşünenler, ilk ikrarın duyulmaması sonrası ikrar edenin ikrarından dönmesi durumunda hak kaybı olacağını belirtmişlerdir. Mevsîfî, *el-İhtiyar*, s. 2/98 vd. Konuya ilişkin Şafii okulunun görüşü de Hanefi okulu ile benzerdir. El-Hin, El-Buğa, Eş-Şerbeci, *Büyük Şafii Fıkhi*, s. 243 vd.

⁸⁸ Maverdi, *El Ahkamu's Sultaniyye*, s. 75.

⁸⁹ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, ed. Süleyman Kaya vd., İstanbul: Klasik, 2011, s. 435.

⁹⁰ İbn-i Abidin, *Reddül Muhtar*.

⁹¹ Berki, *Hukuk Tarihinden İslam Hukuku 1*, s. 39.

Fetvalarda sağır olarak ifade edilen, tam duymayan kişiye nazaran, kısmi duyma yeteneği olan atraşlardan bahsedilmiştir. Yüksek sesle konuşulanları duyabilen atraşın, hâkim olabileceği kabul edilmiştir.⁹²

18. yüzyıl ortasında vefat etmiş olan Sıdkî Abdullah Efendi'nin meşhur bir kadı olup, işitme engelli olduğu bilgisi aktarılmıştır.⁹³ Sıdkî Efendi'ye ilişkin tasavvuf kaynaklarında bir derviş hikâyesi ile divan şairi olması hasebiyle edebiyat kaynaklarında bilgilere rastlanmaktadır. İşitme engelli olduğu fakat geniş bilgili, dürüst, basiretli bir kişi olduğu bilgileri verilmiştir.⁹⁴

e. Görme engeli

Görme engelinin hâkimlik mesleğini yapmaya engel olacağı, ağırlıklı olarak tercih edilen görüştür. Görme engelli kişinin hâkimlik yapamayacağı, fetvalarda yer almıştır.⁹⁵ Abdürrahim Efendi, âmâ olan bir kişinin kadılık yapmasının caiz olmayacağını belirtmiştir.⁹⁶ Görme engeli, tanıklık ehliyetinin de şartlarındandır. Dolayısıyla hâkimlik mesleğini yapabilmek için görüyor olmak şarttır.⁹⁷

*Fetâvâyi Hindiyîye'de hâkimlik yapacak kişilerde bulunması gereken şartlar sayılırken, "iki gözü kör olmamak" ifadesi kullanılmıştır.*⁹⁸ Bu ifadenin mefhumu muhalifinden anlaşılan, tek gözü görenlerin hâkim olmalarının mümkün olduğudur. Görme engelinin kadılık yapamayacağı görüşü, tarafları ayırt edememesi ve sesleri karıştırma ihtimali olması savlarıyla ileri sürülmüştür.⁹⁹ Tek gözü gören bir kişinin tarafları ayırt etmesi mümkün olduğundan, kadılık için aranan şartı bu açıdan taşıdığı söylenebilir. Osmanlı uygulamasında "Kör Tahsin" lakabıyla tanınan, çeşitli şehirlerde kadılık yapmış ve Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmiş olan Tahsin Hasan Bey'in bir gözü görmediği için bu lakapla anıldığı ifade edilmiştir.¹⁰⁰

Şuayb Peygamberin görme bozuklukları olmasından yola çıkarak, görme engelli kişilerin hâkimlik yapabileceğini kabul eden bazı Şafii âlimler vardır. Ancak çoğunluk görme engellilerin hâkimlik yapamayacağını savunmuştur.¹⁰¹

⁹² *Fetâvâyi Hindiyîye*, Haz. Komisyon, s. 6/219. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, s. 435.

⁹³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, s. 1505.

⁹⁴ Mehmet Akçara, "Abdullah Sıdkî Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2015, <http://www.turkedebiyatisimlersoziugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6688>.

⁹⁵ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, ed. H. Necati Demirtaş, İstanbul: Kubbealtı, 2014, s. 1/564.

⁹⁶ Menteşzâde Abdürrahim, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, s. 414.

⁹⁷ Mevsilî, *el-İhtiyar*, s. 2/98 vd. İbn-i Abidin, *Reddül Muhtar*, s. 12/99.

⁹⁸ *Fetâvâyi Hindiyîye*, Haz. Komisyon, s. 6/219.

⁹⁹ Mevsilî, *el-İhtiyar*, s. 2/98 vd. El-Hin, El-Buğa, Eş-Şerbeci, *Büyük Şafii Fıkhi*, s. 243 vd.

¹⁰⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, s. 1619.

¹⁰¹ Adnan Koşum, *İslam Hukuk Doktrininde Yargı Hataları*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2004, s. 42.

İmam Malik de görme engelli bir kişinin hâkimlik yapabileceği görüşünü savunan az sayıda âlim arasındadır.¹⁰²

Osmanlı Devleti'nde yargı yetkisi bulunan bir kurum olan Meclis-i Vâlâ'da¹⁰³ üyelik yapmış Şerif Mehmed Paşa'nın gözlerinin görmediği bilgisi *Sicill-i Osmanî'de yer almıştır*.¹⁰⁴ Bu kişinin görevi sırasında da görme engelli olup olmadığı anlaşılmamaktadır. Elmalı Kadısı iken vefat eden Nami Cafer'in de a'ma olduğu kayıtlarda yer almıştır.¹⁰⁵

Görevi sırasında görme yetisini kaybeden hâkim, azledilmiş sayılır. Görme yetisini kaybeden hâkimin gözleri iyileşirse, bu durumda görevine devam edebilir.¹⁰⁶ Bir fetva örneğinde, naip atamaya yetkili kadının, görme engeli oluştuktan sonra naibi tarafından verilen hükmün durumu değerlendirilmiştir. Aleyhine karar verilen taraf, "görme engelli bir kişi hâkimlik yapamayacağından, onun naibinin verdiği karar geçersizdir" iddiasında bulunmuştur. Ancak bu iddianın yerinde olmadığı ve kararın uygulanacağı, fetvada belirtilmiştir.¹⁰⁷ Bu örnekte, görme engelli kişinin hâkimlik yapamayacağını gerekçe olarak ileri sürmesi dikkate şayandır. Halkın bu konudaki görüşü bildiği ve bunu iddiasına delil olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Yani görme engelli bir kişinin hâkimlik yapamayacağı bilgisi, halka inmiş yaygın bir bilgidir.

Osmanlı uygulamasından 16. yüzyıl sonlarına ait bir örnekte, gözlerinin görmediği iddia edilen Konya kadısı Kuddusi hakkında, Divan'dan yerel yöneticilere bir yazı gönderilmiştir. Yazıda yöneticilerin bir camide toplanıp gönderilen belgeyi kadiya okutmaları, okuyup okuyamadığı bilgisinin merkeze bildirilmesi talebi yer almıştır.¹⁰⁸ Yazının cevabına ve yapılan muameleye ilişkin başka bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak yazıları okuyamayacak seviyede gözleri görmeyen kadıların azledildiği anlaşılmaktadır. Bir başka örnekte müderrislik ve kadılık görevli yapmış olan Yenişehirli Hasan Efendi'nin kör olması sebebiyle emekli edildiğinden bahsedilmektedir.¹⁰⁹

¹⁰² Maverdi, *El Ahkamu's Sultaniyye*, s. 75.

¹⁰³ Ayhan Ceylan, "Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'de Yargı", *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. VIII, S. 1–2 (2004), s. 23–48. Şerif Mehmed Paşa'nın vezirlikle Meclis-i Vala üyeliğine atandığına dair kayıt için bkz. COA, A.DVN.MHM, 8/53, H.20.7.1266. Bursa Valiliği sonrası ikinci kez Meclis-i Vala üyeliğine atanma kaydı için bkz. COA, A.DVN.MHM, 9/68, H.20.6.1268.

¹⁰⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, s. 1590.

¹⁰⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, s. 1228.

¹⁰⁶ *Fetâvâyi Hindiyeye*, Haz. Komisyon, s. 6/245.

¹⁰⁷ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, s. 435.

¹⁰⁸ COA, A.DVNS.MHM.d, 48/425, H.6.10.990.

¹⁰⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, s. 616.

Görme engellilerin hâkimlik yapamayacağı yönündeki baskın görüşe karşın, hâkimlik yapabileceklerini düşünen İslam hukukçuları da olmuştur. Osmanlı uygulamasında tek gözü gören veya görme yetisini kısmen kaybedenlerin hâkimlik yapabildikleri anlaşılmaktadır.

f. Konuşma engeli

Konuşma engeli olanların hâkimlik mesleğini yapamayacaklarını ileri sürenler olmuştur. Berki, dilsizlik olarak ifade ettiği konuşamamayı, hâkimlik için bir engel kabul etmiştir.¹¹⁰ Ali Haydar Efendi, Mecelle düzenlemesinde yer almayan konuşma engelli kimseleri, hâkimliği caiz olmayan kişiler arasına eklemiştir.¹¹¹ *Fetâvâyi Hindîyye’de doğuştan işitme engelli olduğu için konuşamayan ahrasın hâkim olamayacağı belirtilmiştir.*¹¹²

İbn Abidin, konuşma engelinin fetva vermeye engel olmadığını; ancak yargılamaya engel olduğunu belirtmiştir. Buna sebep olarak, müftinin işaretlerinin yeterli olabileceğini; ama hâkimin işaretle yetinmesinin mümkün olmadığını göstermiştir. Hâkim hüküm verirken, belirli zaman kalıpları kullanmak zorundadır. Bunu yapabilmesi için konuşma yeteneğine sahip olması şarttır.¹¹³ İzmirli İsmail Hakkı da kadı olma şartlarının müfti olma şartlarından daha ağır olduğunu, dilsizin müfti olabileceğini ancak kadı olamayacağını belirtmiştir.¹¹⁴

Konuşma engeli konusundaki hükümler, tam konuşma kaybı olanlar hakkındadır. Konuşma engeli olmayıp konuşma bozukluğu olanlar konusunda bir hüküm bulunmadığından, göreve engel olup olmayacağını değerlendirmek gerekecektir.

SONUÇ

Yeryüzünün kadim mesleklerinden olan hâkimlik mesleği, insanların genellikle rağbet ettiği bir meslek olmuştur. Bu nedenle hâkimler, belirli niteliklere sahip insanlar arasından tercih edilmiştir. Aranan niteliklerden bazıları hâkimlik için elzem görülürken, bazı nitelikler üzerinde fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Hâkimlerin özellikle fiziksel açıdan sağlam ve sağlıklı olmaları, günümüzde tartışmalara konu olan niteliklerden bir tanesidir.

Türk hukukunda hâkim ve savcılarının mesleğe kabulünde, adaylık süreçlerinde ve mesleğin devamı sırasında, görevlerini yapmasına engel olacak engelliliği bulunmamak hükmü yer almaktadır. Bazı engellerin değerlendirilmesi, Mülakat Kurulu’nun takdirine bırakılmıştır. Engellilerin hâkimlik mesleğine

¹¹⁰ Berki, *Hukuk Tarihinden İslam Hukuku 1*, s. 39.

¹¹¹ Ali Haydar, *Dürrü’l Hükkâm Şerh-i Mecelletü’l Ahkâm*, s. 4/672.

¹¹² *Fetâvâyi Hindîyye*, Haz. Komisyon, s. 6/219.

¹¹³ İbn-i Abidin, *Reddül Muhtar*, s. 12/113.

¹¹⁴ İzmirli İsmail Hakkı, *Kitabü’l İfta ve’l Kaza*, s. 8.

girişi önünde yer alan yasal engellerin kaldırılması tartışmalara konu olmuş ve bu konuda bir takım girişimler yapılmıştır.¹¹⁵

Engellilerin hâkimlik mesleğine girişi önündeki bu engel ne kadar eskidir? Bu çalışma Osmanlı hukukunda engellilerin hâkimlik mesleğini icra etmelerine ilişkin yaklaşımı ortaya koymaya çalışmıştır. Bu yaklaşım, Osmanlıdan günümüze ne kadar ilerleme kaydettiğimizi göstermektedir.

Hâkimlik mesleğinin özelliği gereği, bazı engellerle bu mesleğin yürütülmesi mümkün görülmemiştir. Osmanlı teorisinde ve uygulamasında engel türleri ayrı ayrı ele alınıp değerlendirilmiştir. İslam-Osmanlı hukuku kaynaklarında, hâkimlerin nitelikleri konusu değerlendirilirken, engellilik bakımından duysal engeller hususuna yoğun olarak temas edilmiş, fiziksel ve zihinsel engeller üzerinde çok fazla durulmamıştır. Bu yaklaşımın sebebi, duysal engelleri değerlendirmenin daha önemli görülmesidir.

Osmanlı teorisinde zihinsel engelli bir bireyin hâkimlik mesleğini yapması tartışma konusu dahi yapılmamış, bu konudaki hükmün açık olduğu düşünülmüştür. Ayırt etme gücünü tamamen ortadan kaldırmayan, kısa süreli bilinç kayıplarına sebep olan epilepsi gibi hastalıkların hâkimlik mesleğine engel olup olmayacağı hususunda analizler yapılması gereklidir.

Fiziksel engeller hâkimlik mesleğine engel görülmediğinden, İslam hukuku doktrininde bu konuya da az temas edilmiştir. Bazı kısa temaslarda fiziksel engelli kişilerin hâkimlik yapabileceği belirtilmiştir. Fiziksel engeli olduğu halde hâkimlik görevine kabul edilmiş örneklere Osmanlı uygulamasında rastlanmaktadır.

İslam hukuku kaynakları ve Osmanlıda fetva mecmuaları en çok hâkimin duyu organlarının sağlam ve sağlıklı olması üzerinde durmuştur. Hâkimin görme, işitme ve konuşma duyularının sağlam ve sağlıklı olması gerektiği kaynaklarda sürekli tekrar edilmiştir. Yine de bu engellerin, hâkimin görevini icrasına etki edip etmediği üzerinde durulmuştur. Kişinin görevini yapmasına engel olmayacak derecedeki görme ve işitme kayıpları ile mesleğe kabul edilebileceği üzerinde durulmuştur.

Sonuç olarak Osmanlılar, engellileri hâkimlik mesleğine kabul konusunda daha az engel çıkarmışlardır. Engellilerin hâkimlik yapabileceğine ilişkin görüşler teoride kalmamış, uygulamaya da yansımıştır. Osmanlılar bu yaklaşım ile günümüzü aşan bir uygulamaya sahip olmuşlardır.

¹¹⁵ Milletvekilliği de yapmış olan Türkiye Beyazay Derneği Genel Başkanı Lokman Ayva, dünyada görme engellilerin hâkimlik yapabildiklerini, bu konudaki yasağın kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. Kendisi de görme engelli olan Ayva, iki dönem hâkimlerin uygulayacağı kanunu yaptığini; görme engellilerin doğru ile yanlış ayırt edebileceğini belirterek, engellerin kaldırılmasını savunmuştur. "Görme engellilerden 'hâkim' tepkisi", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gorme-engellilerden-hakim-tepkisi-40702293>, 07.01.2018.

Günümüzde engellilerin hâkimlik mesleğine girişinden önce, meslekte engelli olanlara ilişkin kanun değişikliklerine ihtiyaç vardır. 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu'nda özellikle adayların görevine son verilmesine ilişkin 12/b ve hâkim ve savcılarının görevlerinin sona ermesine ilişkin 53/c bentlerinde değişiklikler yapılmalıdır. Her sağlıklı insanın bir engelli adayı olduğu düşünüldüğünde, engelli duruma gelen adayın veya hâkim ve savcının görevinin son bulması, hukuki, ahlaki, sosyal pek çok açıdan uygun değildir. Engellerin muhakeme gücüne etkisi değerlendirilerek karar alınmalıdır.

2802 sayılı Kanunda, adaylara ve meslektekilere yönelik değişikliklerden sonra, mesleğe kabule ilişkin aranan niteliklerde değişiklik yapılması mümkündür. Özellikle fiziksel engeller ve farklı görünüş hususlarında, insan onuruna yaraşır bir bakış açısı yakalanmalıdır.

KAYNAKLAR

- ACAR H. İbrahim, "Özür", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2007, C. 34, s. 134–35.
- AĞAOĞLU Reşat Ahmet, "Hadisler Işığında İstihdam Anlamında Engellilere Yönelik Tutum", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 10 (2019), s. 273–89.
- AHMED CEVDET PAŞA, *Tezakir-i Cevdet*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1960.
- AKÇARA Mehmet, "Abdullah Sıdkî Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2015, <http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6688>.
- AKSOYAK İsmail Hakkı, "Bezmi, Dervişzade Kadı Bezmi Abdullah Çelebi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2015, <http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7223>.
- ALAN Ercan, *Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015.*
- ALİ HAYDAR Hocaeminefendizade, *Dürerü'l Hükkâm Şerh-i Mecelletü'l Ahkâm*, İstanbul: Hukuk Matbaası, 1330.
- — —, *Mirkatü'l Mecelle Kitab-ı Sadis-i Aşar*, İstanbul: Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası, 1299.
- ALTUNSU Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.
- ARIK Feda Şamil, "Osmanlılarda Kadılık Müessesesi 1", *OTAM*, S. 8 (1997), s. 1–71.
- ATAR Fahrettin, *İslam Adliye Teşkilatı*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.

AYDIN Melikşah, “Hakimlerin Hukuki ve Cezai Sorumluluğu”, *Selcuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 2 (2017), s. 139–70, doi:10.15337/suhfd.363910.

AYHÜN ÖZBEK Zeynep, *1-2 Nolu Mülazemet Defteri (Tahlil ve Değerlendirme)*, Marmara Üniversitesi, 2006.

AYKANAT Mehmet, “Klasik Dönemde Osmanlı Devletinde Hakim Adaylığı: Mülazemet”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, S. 34 (2018), s. 165–88.

BAHADIROĞLU Yavuz, “Engellilere Osmanlı Yaklaşımı”, *Yeni Akit*, (12.2013).

BEYAZIT Yasemin, “Kadiasker Ruznamçelerinde Tipoloji ve Yeterlik”, *Prof. Dr. Özer Ergenç Armağanı*, 2013, s. 97-112.

— — —, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam(XVI. Yüzyıl)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), Ali Emiri Ahmed III (AE.SAMD.III), 115/11299, H.10.2.1139.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), Cevdet Adliye (C.ADL), 75/4532, H.25.06.1140.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), 819/27, H.9.10.1322.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), Mühimme Defterleri (A.DVNS. MHM.d), 25/1457, H.20.1.982.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), Mühimme Defterleri (A.DVNS. MHM.d), 48/425, H.6.10.990.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), Mühimme Kalemi Belgeleri (A.DVN.MHM), 8/53, H.20.7.1266.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), Mühimme Kalemi Belgeleri (A.DVN.MHM), 9/68, H.20.6.1268.

BERKİ Ali Himmet, *Açıklamalı Mecelle*, Hikmet, 1982.

— — —, *Hukuk Tarihinden İslam Hukuku 1*, Ankara: Diyanet İşleri Reisliği, 1955.

— — —, *İslam Şariatinde Kaza Tarihi ve İfta Müessesesi*, Ankara: Yargıçoğlu Matbaası, 1962.

BİLGİN Ahmet, *İslam Hukukunda Gerçek Kişilerin Ehliyeti*, Dicle Üniversitesi, 1989.

BİLMEN Ömer Nasuhi, *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967.

ÇADIRCI Musa, “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlmiyye’ye Dair Ceza Kanunnamesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, S. 25 (1981), s. 139–61.

ÇAKMAK Münci N., “Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Engelli Tanımı Hakkında Bir İnceleme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 57, S. 2 (2008), s. 51–62.

ÇATALCALI ALİ EFENDİ, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, , ed. H. Necati Demirtaş, İstanbul: Kubbealtı, 2014.

CEYLAN Ayhan, “Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye’de Yargı”, *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. VIII, S. 1–2 (2004), s. 23–48.

DÜSTUR 1/5, Küçük Zabitan ve Neferatın Tekâüde İstihkak Veren İlet ve Sakatlıklarını Mübeyyin Talimat (1886).

DÜSTUR 2/6, Hükkam-ı Şer’inin Evsaf ve İmtiyazatı Hakkında Kanun (1914).

EKİNCİ Ekrem Buğra, “Osmanlı Sarayı’nda Engelliler ve Dilsiz Dili”, *Türkiye Gazetesi*, (08.2017).

EL-HIN Mustafa, Mustafa EL-BUĞA, Ali EŞ-ŞERBECİ, *Büyük Şafii Fıkhı*, çev. Ali Arslan, Huzur Yayınevi, 1994.

“Engelliler Hakkında Kanun”, *Resmi Gazete*, Sayı 25868, (07.07.2005).

ERDOĞAN Mehmet, “İslam Hukukunda Engelliler: Engelliliğin Fıkhî ve Hukukî Sorunları”, *Din, Felsefe ve Bilim Işığında Engelli Olmak ve Sorunları Sempozyumu*, İstanbul, 2012.

ERDÖL Cevdet, “Osmanlı’nın Engellilere Verdiği Önem Arşiv Belgelerinde”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/prof-dr-cevdet-erdol-osmanlinin-engellilere-verdigi-onem-arsiv-belgelerinde/1327912>, E.T. 15.10.2019.

ERGİN Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

ERKEN Belemir, *Dil Sükûтта Eller İcraatta: Osmanlı Sarayında ve Toplumunda Dilsizler*, Ordu Üniversitesi, 2015.

ESER Mithat, *Engelli Sahabiler*, İstanbul: Nesil, 2013.

EVSEN Esra, *Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülazemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)*, Marmara Üniversitesi, 2009.

Fetâvâyı Hindiyeye, Haz. Komisyon, çev. Mustafa Efe, İstanbul: Huzur, 2004.

GEDİKLİ Fethi, “Kazâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2002, C. 25, s. 117–19.

“Görme engellilerden ‘hâkim’ tepkisi”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gorme-engellilerden-hakim-tepkisi-40702293>, 07.01.2018.

GÜNAY Nejla, “Osmanlı Devleti’nde Engellilerin İstihdamı ve Saray Teşkilatında Dilsizler”, *International Journal of Cultural and Social Studies*, C. 2, S. 1 (2016), s. 62–73.

GÜNDOĞDU İsmail, “Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve Önemi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 6, S. 2 (2009), s. 697–722.

“Hakimler ve Savcılar Kanunu”, *Resmi Gazete*, Sayı 17971, (26.02.1983).

İBN-İ ABİDİN, *Reddül Muhtar Ale'd Dürri'l Muhtar*, çev. Mehmet Savaş, İstanbul: Şamil, 1985.

İlmiyye Salnamesi, İşaret Yayınları, 2006.

İPŞİRLİ Mehmet, “Atâullah Mehmed Efendi, Topal”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1991, C.4.

İSMAİL HAKKI İzmirli, *Kitabü'l İfta ve'l Kaza*, Evkaf Matbaası, 1336.

KARAMAN Hayreddin vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.

KAVRUK Hasan, Bahir SELÇUK, *Filibeli Vecdî ve Dîvân'ı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017.

KOŞUM Adnan, *İslam Hukuk Doktrinde Yargı Hataları*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2004.

MAVERDİ Ebu'l-Hasan, *El Ahkamu's Sultaniyye*, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976.

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 1996.

MENTEŞZÂDE ABDÜRRAHİM, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, İstanbul: Darü't Tıbaatü'l Amire, 1243.

MEVSİLÎ Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyar*, çev. Mehmed Keskin, İstanbul: Şamil, 1968.

MUALLİM NÂCİ, *Lugat-ı Nâci*, İstanbul: Asır Matbaası, 1317.

NEBHAN Muhammed Faruk, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan, Sönmez Neşriyat, 1980.

ÖĞÜT Salim, “Dilsiz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1994, C. 9, s. 303–4.

ORTAYLI İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1994.

ÖZCAN Abdülkadir, “Dilsiz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1994, C. 9, s. 304–5.

PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1983.

SAĞLAM TEKİR Hürü, “Toplumsal Hayatta Karşılaştıkları Zorluklarla Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâlar”, *Osmanlı Mirası Arastirmalari Dergisi*, C. 3, S. 7 (2016), s. 59–71, doi:10.17822/omad.2016.43.

es-SAKKÂR Sâmi, “İbn Fehd, Muhibüddin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1999, C.19.

SANCAKLI Saffet, “Hz. Peygamber’in Engellilere Karşı Bakış Açısının Tespiti”, *Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 2 (2006), s. 37–72.

SARIKAYA H. İbrahim, *İslam’ın Engelliye Bakışı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmus-ı Türkî*, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317.

ŞENTOP Mustafa, “Kadı”, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Facts on File, 2009, s. 304–5.

— — —, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2005.

ŞEYHÜLİSLAM YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ, *Behcetü’l-Fetâvâ*, ed. Süleyman Kaya vd., İstanbul: Klasik, 2011.

ŞİMŞEK Kamuran, “Osmanlı Devleti’nde Engelliler İçin Kullanılan Tabir, Lakap ve Sıfatlar”, *Belgi*, S. 15 (2018), s. 728–40.

ŞİŞMAN Yener, “Türkiye’de Özürlülere Yönelik Yasal Düzenlemeler”, *Sosyal Siyaset Konferansları*, S. 60 (2011), s. 169–221.

TEZCAN Münir, “Kur’an’ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10 (2007), s. 137–86.

Türk Hukuk Lugati, Ankara: Türk Hukuk Kurumu, 1991.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

YETİM Hacer, *1217-1224 Tarihli Mülazemet Defterleri ve Mülazemet Sistemi*, Marmara Üniversitesi, 2009.